

ศึกษาแนวทางการเผยแผ่พุทธธรรมของพระสงฆ์
อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี*

AN APPROACHABLE STUDY OF PROPAGATING BUDDHADHAMMA OF THE
SANGHA IN CHAIWAN DISTRICT, UDONTHANI PROVINCE

พระมหาชัยวัฒน์ อานนโท (วุฒิปงศ์เดชา)¹

Phramaha Chaiwat Anando (Wutthipongdecha)¹

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย¹

Mahachulalongkornrajavidyalaya University¹

Email : anuwat.25402211@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวทางการเผยแผ่ธรรมะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาการเผยแผ่ธรรมะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทในพื้นที่ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี 3) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้วิธีการและแนวทางการเผยแผ่ธรรมะตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาทในพื้นที่ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพภาคสนาม เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือแบบสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า 1. แนวทางการเผยแผ่ธรรมะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าที่มีเทคนิค และวิธีการที่หลากหลาย เหมาะสม แก่ชนทุกชั้นวรรณะ และกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาล 2. การเผยแผ่ธรรมะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทในพื้นที่ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี คือ การดำเนินงานการเผยแผ่พุทธธรรมตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา เป็นการทำหน้าที่สอนธรรม นำปฏิบัติธรรม ด้วยการเทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมเป็นประจำทุกวันพระอุโบสถศีลเป็นผู้บรรยายธรรมทางสื่อออนไลน์ต่างๆ และตามสถาบันการศึกษา หน่วยงานต่างๆ ของภาครัฐและเอกชน ปฏิบัติกิจของสงฆ์ด้วยการทำวัตรสวดมนต์เช้า เย็น เป็นประจำทุกวัน การลงอุโบสถสังฆกรรมเป็นประจำ นอกจากนั้นต้องเป็นนักเผยแผ่ที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล เพื่อที่จะบูรณาการกับเทคโนโลยีในปัจจุบันเพื่อเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ถึงประชาชนทุกเพศทุกวัยที่มากขึ้น 3. การประยุกต์ใช้วิธีการและแนวทางการเผยแผ่ธรรมะตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาทในพื้นที่ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี สามารถสรุปออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ๆ คือ 1) รูปแบบในการเผยแผ่ ได้แก่ เผยแผ่ธรรมะ 2) ส่วนแนวทางในการเผยแผ่ธรรมะของพระสงฆ์ในพื้นที่ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานีทั้งการเผยแผ่ในวัดและนอกวัด

คำสำคัญ : การเผยแผ่; พุทธธรรม; พระสงฆ์

ABSTRACT

The purposes of this research are (1) to study the conceptual way to propagate the Dhamma principle in Theravada Buddhism (2) to study the propagation of Dhamma in accordance with the principle of Theravada Buddhism in the area of Chaiwan District, Udonthani Province and (3) to study the application the methods and the way how to propagate Dhamma in accordance with the way of Theravada Buddhism in the area of Chaiwan District, Udonthani Province. This research is the qualitative research in field study. This research is the qualitative research. The research instrument was an interview form. Data analysis was performed using descriptive analysis.

The results of research are as follows: 1. The conceptual guideline how to propagate Dhamma in compliance with the principle of Theravada Buddhism is the way to propagate Buddha's Dhamma endowed with various techniques and methods suitable for all casts and various target groups in the Buddhist period, that is, the Buddha focused on the matter that would be taught whether it is suitable or not. Those methods or the processes for propagation of Buddhism are put in system. So those encourage all Buddhist to know, believe in, get interested and enhance until to face an achievement in propagation of Buddhism widely. 2. The propagation of Dhamma in accordance with the principle of Theravada Buddhism in the area of Chaiwan District, Udonthani Province is to carry on propagation of Buddhadhamma in accordance with the Buddhist teaching, to perform duties of teaching Dhamma, to lead people to practice Dhamma by preaching people to practice morality in the Buddhist Holiday and to teach Dhamma by using technology on line and propagate Dhamma in various educational institutes and organizations of both state or private sectors, to perform Sangha's formal act such as morning and evening chant every day and always to perform the Sangha's activity. In addition, propagators must have wide visions in order to integrate with modern technology and to propagate Buddhism to people of increasing ages. 3. The application the methods and the way how to propagation of Theravada Buddhism in the area of Chaiwan District, Udonthani Province can be concluded into 2 itmes, that is, (1) The form of dissemination includes dissemination of Dharma. (2) The method of dissemination of Dharma by monks in Chaiyawan District, Udon Thani Province, both in and outside the temple.

Keywords : Propagation; Buddha dhamma; Sangha

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

จากสถานการณ์โรคระบาด COVID-19 ที่กระจายไปทั่วทุกมุมโลกอยู่ ณ ขณะปัจจุบันนี้ องค์การทางศาสนาในฐานะอิงอาศัยศาสนิกชนในการดำรงอยู่ และเป็นที่พึ่งพิงทั้งทางด้านกายภาพและจิตใจของศาสนิก ก็ยังคงอยู่ในสถานการณ์อ่อนไหว ยิ่งสถานการณ์ปัจจุบันปรากฏกลุ่มชนผู้ที่ประสงค์ไม่นับถือศาสนาเพิ่มขึ้นมาเป็นจำนวนมาก ประจวบกับสถานการณ์ทั้งทางการเมือง การศาสนา การสาธารณสุข ทำให้ผู้นำทางศาสนาเองต้องหันมาทบทวนบทบาทในด้านการเผยแผ่ศาสนา ดังจะเห็นได้จากพระสงฆ์ในประเทศไทยได้ทำวัดให้เป็นสถานที่พักคอย หรือเป็นโรงพยาบาลสนาม หรือไม่ก็ทำงานออกทำกิจกรรมช่วยเหลือผู้ติดเชื้อตามโรงพยาบาล ชุมชนและสถานที่เฝ้าต่อสมณภาวะ แม้บางครั้งก็อาจมองเสมือนเป็นภาพลบในสายตาของผู้เคร่งครัดในหลักการทางพระพุทธศาสนา ปัจจุบันประเทศไทยกำลังเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ ที่เราอาศัยอยู่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาทุกวินาที แนวคิดในการพัฒนาอะไรต่างๆ ถึงตอนนี้ก็ต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เราอยู่ในโลกยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงในแนวคิดด้วย เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในแนวคิดแล้ว การปฏิบัติในเชิงของการสร้างสรรค์ความเจริญที่เรียกว่าพัฒนาก็จะต้องเปลี่ยนไปฉะนั้นจึงได้ยินคำใหม่ๆ ซึ่งขยายจากความคิดเดิม หรือเปลี่ยนแปลงไปเลยเป็นจำนวนมาก ในปัจจุบันบุคคลตกอยู่ภายใต้ความกดดันและความเครียดอันเป็นผลมาจากความโลภ ความโกรธ ความหลง ความกลัว ความรู้สึกขาดความปลอดภัย เทคโนโลยีก้าวหน้าในทางวัตถุมากขึ้นเท่าใด ความต้องการในด้านการพัฒนาทางจิตก็เพิ่มมากขึ้นเท่านั้นการแสวงหารูปแบบ และวิธีการที่เหมาะสมต่อการนำบุคคลเข้าสู่ธรรมะจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างเร่งด่วน ที่จะต้องกระทำกัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2550)

ในสมัยพุทธกาล หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และประทับเสวยวิมุตติสุขในสถานที่ทั้ง 7 แห่ง รวม 7 สัปดาห์ผ่านพ้นไปแล้ว พระองค์เสด็จไปประทับที่ต้นอชปาลนิโครธ ทรงพิจารณาถึงพระสัทธรรมที่ตรัสรู้ว่าเป็นธรรมชาติอันลึกซึ้ง สุขุมจากเหตุผลดังกล่าว คัมภีร์ภาพ ยากยิ่งที่มนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายทั่วๆ ไป ที่ยังหมกมุ่นยินดีอยู่ในกามคุณจะตรัสรู้ได้ แต่ด้วยพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงปรารถนาที่จะช่วยเหลือโปรดเวไนยสัตว์ พระองค์ได้พิจารณาด้วยพระปัญญาทรงทราบว่ามี 4 จำพวก ตามลำดับแห่งกิเลสหนาและเบาบางต่างกัน ซึ่งเปรียบเทียบได้กับดอกบัว 4 ประเภท (Archan Vinai Ussivakul, 1996) บทบาทการเผยแผ่ธรรมะเชิงรุกของพระพุทธเจ้าถือได้ว่าประสบผลสำเร็จ เมื่อทรงเสด็จไปแสดงธรรมโปรดปัจจุวัคคีย์และพระยสะพร้อมสหาย 54 คน จนได้บรรลุอรหัตผล นำคนเหล่านี้เข้าร่วมงานการเผยแผ่เชิงรุกสืบหน้าต่อไป กล่าวคือหลังจากที่พระรัตนตรัยเกิดขึ้นครบ 3 ประการ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อครั้งที่พระองค์ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นการแสดงชี้ให้เห็นว่า วงล้อแห่งธรรมของพระองค์จะหมุนไปหรือเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่หมู่มสัตว์โลก ซึ่งในยุคเริ่มแรกของการประกาศพระศาสนา ก่อนที่พระองค์จะส่งสาวกไปพระองค์ได้ตรัสแก่พระสาวกทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่หวิเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์

ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปในตาน้อย มีอยู่ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม” วิธีการสอนและอุบายกลวิธีต่างๆ จึงเป็นสิ่งจำเป็นในการเผยแผ่ธรรมะ เพราะช่วยเป็น “สื่อ” หรือเป็นอุปกรณ์ในการเผยแผ่ และเสริมให้การเรียนรู้ไปอย่างรวดเร็วและดียิ่งขึ้น การที่จะชี้ให้เห็นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมหรือเสนอความคิดเห็น แก้ไขปรับปรุงในเรื่องต่างๆ เพื่อชักจูงโน้มน้าวจิตใจของประชาชนให้ประพฤติตามหลักพุทธธรรม เพื่อส่งเสริมให้เกิดความสุขสงบในสังคม ผู้เผยแผ่จะต้องเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ชี้แนะที่ถูกต้องให้ ถ้าชี้แนะผิดๆ ก็อาจพาไปนอกทางหรือผิดพลาดได้ อย่างไรก็ตามบทบาทของนักเผยแผ่ คือ “ชี้แนะแนวทาง” (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2540)

จังหวัดอุดรธานีเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีสำนักปฏิบัติธรรมหรือมีวัดปฏิบัติธรรมที่มีการเผยแผ่ธรรมะในลักษณะตามคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่หลายสำนักในขณะเดียวกันก็มีวัดที่มีการเทศน์เสียงหรือเทศน์เรื่องเป็นคติธรรมสอนใจก็อยู่เป็นจำนวนมากจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจที่จะศึกษารูปแบบการเผยแผ่ธรรมะของคณะสงฆ์ในพื้นที่ อำเภอยายวนเพราะจากการศึกษาเบื้องต้นของผู้วิจัยเองสังเกตได้จากประเพณีฮีต 12 คอง 14 ที่ชาวบ้านในพื้นที่ อำเภอยายวนนั้นจัดขึ้นประจำเดือนก็จะมีกรรมนิมนต์พระนักเทศน์ทั่วสารทิศในประเทศไทยเพื่อมาแสดงธรรมหรือเผยแผ่ธรรมะทางพระพุทธศาสนาให้ประชาชนเป็นการปลุกฝังจริยธรรมทางสังคมให้กับประชาชนนั่นเอง จากการศึกษาข้างต้นนี้ และสภาพปัจจุบันในพื้นที่ อำเภอยายวน จังหวัดอุดรธานี มีพระสงฆ์ที่มีรูปแบบการเผยแผ่ธรรมะกันในหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นด้านเทศนาธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า การเทศนาเป็นเรื่องที่มีคติสอนจิตใจให้คิด เป็นต้น การวิจัยนี้ เป็นการศึกษาการเผยแผ่ธรรมะของพระสงฆ์ในเขตพื้นที่ อำเภอยายวน จังหวัดอุดรธานี จึงได้มีการศึกษาวิธีการและแนวทางการเทศนาของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน พร้อมทั้งเทคนิคการเผยแผ่ธรรมะในแบบต่างๆ ที่เหมาะสมกับยุคสมัย รวมถึงเคล็ดลึกลับการนำเสนอเนื้อหาสาระพุทธธรรมต่อพุทธบริษัทตามสถานที่ต่างๆ ให้เกิดความน่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระภิกษุ สามเณร รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พุทธศาสนาทั่วประเทศ เพื่อเป็นแนวทางในการเผยแผ่พุทธธรรม และได้เทคนิควิธีการโน้มน้าวใจแก่พุทธบริษัทให้ประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมได้ถูกต้องเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน เพื่อประโยชน์ในเบื้องหน้าและประโยชน์อย่างยิ่งคือ พระนิพพาน

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาแนวคิดการเผยแผ่ธรรมะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท
- 2.2 เพื่อศึกษาการเผยแผ่ธรรมะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทในพื้นที่ อำเภอยายวน จังหวัดอุดรธานี
- 2.3 เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้วิธีการและแนวทางการเผยแผ่ธรรมะตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาทในพื้นที่ อำเภอยายวน จังหวัดอุดรธานี

3. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

- 3.1 ทำให้ทราบศึกษาแนวคิดการเผยแผ่ธรรมะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

3.2 ทำให้ทราบการเผยแผ่ธรรมะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทใน อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี

3.3 ทำให้ทราบผลการศึกษาการประยุกต์ใช้วิธีการและแนวการเผยแผ่ธรรมะตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท ในพื้นที่ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี

4. วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย การทำวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการศึกษาใน 2 วิธีคือ อาศัยเอกสารต่างๆ และการสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นฐานในการนำเสนอและการอ้างอิง เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่เชื่อถือได้ ซึ่งมีขั้นตอน ดังนี้ 1) ศึกษาเอกสาร จากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกอันเป็นแหล่งข้อมูลที่เป็นหลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย 2) ศึกษาเอกสารจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ เอกสาร งานวิจัย วารสาร หนังสือที่นักปราชญ์ทั้งหลายเขียนไว้ และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของครูบาอาจารย์แต่ละท่าน 3) ศึกษาข้อมูลภาคสนาม จะใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก การเข้าร่วมสังเกตการณ์และบันทึกแบบมีโครงสร้าง โดยใช้พระสงฆ์ผู้เผยแผ่ธรรมะ นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งประชาชน ตามเกณฑ์ที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ จำนวน 30 ท่าน กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก จัดกระทำข้อมูลที่ศึกษาและรวบรวมจากการประชากร กลุ่มเป้าหมาย ได้มาโดยวิธีการเจาะจง กลุ่มเป้าหมาย ใช้วิธีแบบเจาะจง และการสุ่มอย่างง่าย นี้ ได้จากการสัมภาษณ์บุคคล ในเขตพื้นที่ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี รวมทั้งสิ้น จำนวน 30 รูป/คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ครั้งนี้ คือ แบบสอบถามแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง กล้องถ่ายรูป เครื่องบันทึกเสียง และผู้ช่วยเก็บข้อมูลวิจัยภาคสนาม 1 คน เพราะการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพภาคสนาม เพื่อให้ได้ข้อมูลตรงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย การหาคุณภาพของแบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วนำไปปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษา ซึ่งอาจารย์ที่ปรึกษาได้ตรวจสอบและให้แก้ไขปรับปรุงนำแบบสัมภาษณ์มาแก้ไขปรับปรุงให้เป็นฉบับสมบูรณ์ สำหรับนำไปเก็บรวบรวมข้อมูลจริงต่อไป การเก็บรวบรวมข้อมูล 1) ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ เก็บข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับภาษาไทย พุทธศักราช 2539 และคัมภีร์อรรถกถา ฉบับมหายานมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2) ข้อมูลทุติยภูมิ เก็บข้อมูลจากหนังสือ เช่น พุทธธรรม ธรรมะสำหรับการเผยแผ่พุทธธรรมในด้านต่างๆ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต เช่น โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) การดำรงชีวิตที่ถูกต้อง แก่อย่างฉลาดและเป็นสุข ธรรมสำหรับประชาชน ฯลฯ โดย พุทธทาสภิกขุ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับประชาชน โดย กชกร สังขชาติ ฯลฯ รวมทั้งบทความจากวารสารต่างๆ ได้แก่ วารสารพุทธศาสนศึกษา เสขิยธรรม ฯลฯ 3) ข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธีสร้างชุดคำถาม เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งจะสัมภาษณ์บุคคลที่เป็นแบบอย่าง และพระสงฆ์ที่เป็นพระนักเทศเสียง และพระที่แสดงธรรม พระนักปฏิบัติในสังคมปัจจุบัน ตามเกณฑ์ที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ โดยสร้างชุดคำถามเพื่อหาข้อมูล ในเรื่องแนวคิดทัศนคติ หลักการดูแลสุขภาพกาย รวมทั้งจิตใจและแนวทางประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรม จำนวน 30 ท่าน ซึ่งมีเกณฑ์การคัดเลือกบุคคลที่จะมาทำการสัมภาษณ์เพื่อเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล ใช้ประเด็นปัญหาเป็นตัวตั้ง แล้วหาคำตอบจากข้อมูลที่เก็บและรวบรวมไว้ เพื่อให้เป็นไปตามกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยที่ได้ตั้งไว้แล้ว ส่วนข้อมูลสัมภาษณ์ที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์

ด้วยวิธีการเชิงพรรณนา วิธีการนำเสนอ เป็นการนำเสนอผลการวิจัยแบบเชิงพรรณนา โดยมีขั้นตอน ดังนี้ 1. นำข้อมูลที่ได้จากการทำการสัมภาษณ์ที่เป็นเอกสารสัมภาษณ์ การบันทึกเสียง การบันทึกภาพ ทำการจัดหมวดหมู่โดยใช้วัตถุประสงค์ของการวิจัยแบบออกเป็นประเด็นของการศึกษา เช่นประเด็นที่ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ตรงกัน และแตกต่างกัน เป็นข้อมูลสารสนเทศ เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน ภาคสนาม 2. นำประเด็นวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อ ของการวิจัยมาเป็นตัวกำหนดในการวิเคราะห์ข้อมูลให้ตรงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยแต่ละข้อ แต่ละด้านของการวิจัย 3. จำแนกองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาในแต่ละบทตามลำดับ และจำแนกองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม มาสรุปเป็นองค์ความรู้ของการวิจัย เป็นประเด็นที่มีความสำคัญและตอบปัญหาของการวิจัย 4. สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยนำสาระสำคัญของการวิจัยมาสรุปโดยการพรรณนา 5. นำผลสรุปของการวิจัยมาสู่การอภิปรายผลการวิจัยเพื่อที่จะได้เข้าใจการเชื่อมโยงรูปแบบของการวิจัย แนวคิดทฤษฎีของการวิจัย งานเขียนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีความสัมพันธ์กันกับเรื่องที่ทำให้การวิจัยให้เกิดองค์ความรู้ของการวิจัยเพื่อที่จะได้นำไปใช้ให้เกิดผลประโยชน์ได้ง่ายและครอบคลุมของการวิจัย 6. จัดทำข้อเสนอแนะของการวิจัยโดยแบบออกเป็นข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้ และข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาในครั้งต่อไป ซึ่งอาจมีบางประเด็นที่ไม่สมบูรณ์ในการวิจัยครั้งนี้ เพื่อที่จะได้ศึกษาทำการวิจัยในครั้งต่อไป

5. ผลการวิจัย

5.1 แนวคิดการเผยแผ่ธรรมะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าที่มีเทคนิค และวิธีการที่หลากหลาย เหมาะสม แก่ชนทุกชั้นวรรณะ และกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ในสมัยพุทธกาล กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงเน้นเรื่องที่จะทรงนำไปสอนว่าเหมาะสมแก่ผู้ฟังหรือไม่ วิธีการต่างๆ กระทบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างมีระบบ จึงทำให้พุทธศาสนิกชนรับรู้ ศรัทธา ให้ความสนใจ และเข้าร่วมส่งเสริมสนับสนุน จนได้ผลสัมฤทธิ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง

5.2 การเผยแผ่ธรรมะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทในพื้นที่ อำเภอยะวียน จังหวัดอุดรธานี คือการดำเนินงานการเผยแผ่พุทธธรรมตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา เป็นการทำหน้าที่สอนธรรม นำปฏิบัติธรรม ด้วยการเทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมเป็นประจำทุกวัน พระอุโบสถศีลเป็นผู้บรรยายธรรมทางสื่อออนไลน์ต่างๆ และตามสถาบันการศึกษา หน่วยงานต่างๆ ของภาครัฐและเอกชน ปฏิบัติกิจของสงฆ์ด้วยการทำวัตรสวดมนต์เช้า เย็น เป็นประจำทุกวัน การลงอุโบสถสังฆกรรมเป็นประจำ นอกจากนั้นต้องเป็นนักเผยแผ่ที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล เพื่อที่จะบูรณาการกับเทคโนโลยีในปัจจุบันเพื่อเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ถึงประชาชนทุกเพศทุกวัยที่มากขึ้น

5.3 การประยุกต์ใช้วิธีการและแนวการเผยแผ่ธรรมะตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาทพื้นที่ อำเภอยะวียน จังหวัดอุดรธานี สามารถสรุปออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ๆ คือ 1) รูปแบบในการเผยแผ่ ได้แก่ เผยแผ่ธรรมะ โดยท่านนำเสนอทั้งในส่วนของ พุทธศาสนสุภาษิตและผญาอีสาน นำเสนอโดยเชื่อมโยงกับสถานการณ์ และนำเสนอในแบบของข้อคิดสะกิดใจ เปรียบเทียบอุปมาอุปไมย การนำเสนอในประเด็นที่ง่าย ไม่ซับซ้อน สามารถทำความเข้าใจได้ทั้งเด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่ 2) ส่วนแนวทางในการเผยแผ่ธรรมะของพระสงฆ์ในพื้นที่ อำเภอยะวียน จังหวัดอุดรธานีทั้งการเผยแผ่ในวัด

และนอกวัด เน้นการเผยแพร่ธรรมะใน 1 รูปแบบ คือ 1) เจริญ และ 2) เจริญ โดยในส่วนของเจริญ นั้น พระสงฆ์ใช้วิธีการเผยแพร่ธรรมะในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ได้อย่างเป็นระบบ ส่วนในรูปแบบ เจริญนั้น ท่านใช้แนวทางในการเผยแพร่ธรรมะที่ได้เผยแพร่ไปแล้ว มีผลย้อนกลับมาได้ผลดี มีกระแสตอบรับจากพุทธศาสนิกชนที่รับสารนั้นแล้วได้ประโยชน์จากสาร และสามารถนำสารที่ได้รับไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพในที่สุด แนวทางการใช้เทคโนโลยีเผยแพร่ธรรมะของพระสงฆ์ มีการใช้เทคโนโลยีอย่างมีคุณภาพทันสมัยตามหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยสามารถนำหลักพระพุทธศาสนามาเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ทางศาสตร์วิชาการ โดยใช้หลักธรรม สติสัมปชัญญะ นำมาประยุกต์ใช้กับเทคโนโลยีอย่างมีคุณภาพ

6. อภิปรายผลการวิจัย

6.1 แนวคิดการเผยแพร่ธรรมะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นวิธีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าที่มีเทคนิค และวิธีการที่หลากหลาย เหมาะสม แก่ชนทุกชั้นวรรณะ และกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ในสมัยพุทธกาล กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงเน้นเรื่องที่จะทรงนำไปสอนว่า เหมาะแก่ผู้ฟังหรือไม่ วิธีการต่างๆ กระบวนการเผยแพร่พระพุทธศาสนาอย่างมีระบบ จึงทำให้พุทธศาสนิกชนรับรู้ ศรัทธา ให้ความสนใจ และเข้าร่วมส่งเสริมสนับสนุน จนได้ผลสัมฤทธิ์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง ซึ่งไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระพิรพงศ์ พิรสกโก (ศรีฟ้า), 2560) ศึกษา รูปแบบและวิธีการประชาสัมพันธ์ของยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ผลการวิจัยพบว่า ยุวพุทธิกสมาคมมีการประชาสัมพันธ์โดยการใช้สื่อหลากหลายประเภท ผู้ก่อตั้งประกอบด้วย นายเสถียร โปธิ์นทะ, นายบุญยง ว่องวานิช และนายสุพจน์ แสงสมบูรณ์ ได้จัดตั้งยุวพุทธิกสมาคมขึ้นเมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2492 และได้รับการโปรดเกล้าฯ วันที่ 17 มีนาคม 2503 ส่วนรูปแบบและวิธีการประชาสัมพันธ์ของยุวพุทธิกสมาคมได้แก่ สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ วิทยุโทรทัศน์ Internet และสื่อบุคคล เป็นต้น โดยมีวิธีการทั้งสื่อเจริญ คือ ให้ประชาชนผู้สนใจ ค้นหาแหล่งข้อมูลข่าวสารจาก Internet และ ใช้สื่อเจริญ ได้แก่ โครงการประกวดหนังสือสั้น นิทรรศการงานศิลปะเพื่อพระธรรมทางสื่อสมัยใหม่

6.2 การเผยแพร่ธรรมะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทในอำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี พระสงฆ์ ได้ตระหนักถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน จึงได้ทำหน้าที่เผยแพร่ธรรมะ ด้วยการชี้ทางออก บอกทางสว่างให้แก่ประชาชน อันเป็นการแสดงปฏิการะตอบแทนรัฐด้วยการปฏิบัติตามบทบาท ภาระหน้าที่อันดีงาม ตามพุทธบัญญัติ คือ พระธรรมวินัย และมหาเถรบัญชา คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎกระทรวง กฎมหาเถรสมาคม ระเบียบ และคำสั่งมหาเถรสมาคม ให้ความสำคัญกับการเผยแพร่ โดยได้นำวิธีการเผยแพร่ที่พระพุทธเจ้าได้วางเอาไว้มาใช้ในการเผยแพร่ธรรมะ จะสังเกตเห็นได้จากนโยบายในการพัฒนาวัดของท่านด้านการเผยแพร่พระพุทธศาสนา คือ การเทศนา ปาฐกถาธรรม บรรยายธรรม สัมโมทนียกถา การให้อโวาท เอกสารหนังสือ เพราะท่านได้คำนึงถึงว่าการเผยแพร่ธรรมะนี้มีประโยชน์ต่อประชาชน ชุมชน สังคม และประเทศชาติเป็นอันมาก อนันต์ และเป็นการเจริญรอยตามบาทพระบรมศาสดา อันเป็นวิธีการสร้าง ศาสนบุคคฺลให้เป็นคนดีมีคุณธรรม เป็นการสร้างคนดี ให้มาควบคุมคนเก่งที่ไร้คุณความดี ทั้งยังเป็นการให้ทานที่มีอานิสงส์มหาศาลมากกว่าการให้ทุกสิ่ง ซึ่งสอดคล้องกับ พระครูโกวิทสุตารณ (สมดี โกวิท), 2565) ได้วิจัย

การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ กับการเผยแผ่คริสต์ศาสนาของบาทหลวงเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ในจังหวัดหนองบัวลำภู ผลการวิจัยพบว่า ศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประจำจังหวัดหนองบัวลำภู ได้กำหนดหลักการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อที่จะส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พัฒนาศักยภาพผู้เผยแผ่เพื่อนำหลักธรรมสู่สังคมและประชาชนอย่างมีคุณภาพ โดยยึดอุดมการณ์ของการเผยแผ่ 4 ประการ คือ การปฏิบัติตามหลักของพรหมวิหาร 4 ใช้พรหมวิหาร 4 ช่วยสติกำกับขันธ์ ความอดทน อดกลั้น จากความโลภ โกรธ หลง และปฏิบัติตามวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์นักเผยแผ่ในจังหวัดหนองบัวลำภู มีอยู่ 2 หลักใหญ่ๆ คือ 1) เผยแผ่ประจำที่ เช่นที่วัด สถานีวิจัย และ 2) เผยแผ่เคลื่อนที่ตามหมู่บ้าน โรงเรียน ตลอดถึงการทำกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ต่างๆ เช่น ในสถานการณ์โควิด 19

6.3 การประยุกต์ใช้วิธีการและแนวการเผยแผ่ธรรมะตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท อำเภอยะโยน จังหวัดอุดรธานี การเผยแผ่ในวัดและนอกวัด พระสงฆ์ในอำเภอยะโยน จังหวัดอุดรธานีใช้วิธีการเผยแผ่โดยมีประเพณีเป็นสื่อกลาง และสื่อออนไลน์ของทางวัด กล่าวคือ มีประชาชนจากที่ต่างๆ ทั้งใกล้และไกลที่ศรัทธาในการแสดงธรรมของท่านได้เข้ามาทำบุญในวันธัมมัสสวนะ (วันพระ) วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยใช้เวลาในบางส่วนหนึ่งแสดงธรรมแก่ญาติโยม เพื่อเผยแผ่ธรรมะแก่ญาติโยมที่พากันมาฟังธรรม โดยท่านนำเสนอทั้งในส่วนของ พุทธศาสนสุภาษิต และผลญาณ อีสาน นำเสนอโดยเชื่อมโยงกับสถานการณ์ และนำเสนอในแบบของข้อคิดสะกิดใจ เปรียบเทียบอุปมาอุปไมย โดยที่ผู้ได้รับสารอ่านแล้ว ไม่ต้องตีความให้ยุ่งยาก อ่านแล้วเข้าใจความหมายได้ทันทีทั้งนี้ การนำเสนอในประเด็นที่ง่าย ไม่ซับซ้อน สามารถทำความเข้าใจได้ทั้งผู้ใหญ่ และเด็กๆ ในส่วนของรูปแบบและแนวทางในการเผยแผ่ธรรมะของพระสงฆ์ในอำเภอยะโยน นั้น ท่านมีรูปแบบและแนวทางในการเผยแผ่ที่กว้างขวาง เจาะทุกระดับ ทุกกลุ่มชน โดยรูปแบบในการเผยแผ่ธรรมะพระสงฆ์ในอำเภอยะโยน จังหวัดอุดรธานี นั้น โดยที่จะเน้นการเผยแผ่ธรรมะใน 2 รูปแบบ คือ 1) เจริญ และ 2) เจริญ ซึ่งสอดคล้องกับ พระประยูร อาจิณฺณธมฺโม (รุ่งเรือง), 2565) ได้ศึกษาบทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสาวกในพระสูตรตันตปิฎก ผลการวิจัยพบว่า พระสาวกที่ได้บรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ก็ประพฤติพรหมจรรย์อันหมายถึงประพฤติธรรมอันประเสริฐ กล่าวคือ ท่านเหล่านี้จะประพฤติปฏิบัติตนเช่นเดียวกับพระพุทธรูป คือจาริกไปตามที่ต่างๆ เพื่อประกาศพระศาสนา ถึงพร้อมด้วยธรรม สมควรได้รับการสักการะด้วยของที่เขานำมาบูชาโดยถ้วนหน้า เพราะเป็นเนื่อนาบุญของโลกที่ไม่มีนาบุญอื่นใดยิ่งกว่าพระสาวกโดยมากเป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนพระพุทธพจน์จนแตกฉาน พร้อมก็นำหลักธรรมมาปฏิบัติและเผยแผ่แก่สาธุชน หลักธรรมคำสั่งสอนที่ว่านี้ก็คือ พระธรรมวินัยที่พระพุทธรูปทรงแสดงและบัญญัติไว้เพื่อเป็นกฎเกณฑ์แบบแผน หรือกรอบสำหรับควบคุมพระภิกษุสงฆ์ให้ประพฤติปกครองพระธรรมวินัย จากการวิจัยในครั้งนี้พอสรุปได้ 3 ประเด็น คือ ประเด็นที่ 1 จากการศึกษาพบว่าคุณสมบัตีก่อนบรรพชาหรือก่อนที่จะเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาของพุทธสาวกมีชาติกำเนิดมาจากทุกชนชั้นวรรณะ มีทั้งที่เป็นวรรณะ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และจัณฑาล ต่างรูปต่างวรรณะ ใช้ชีวิตความเป็นอยู่ภายใต้กรอบจำกัดของสังคมที่มีการแบ่งชนชั้น แต่พอได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ล้วนปฏิบัติอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยที่ควบคุมพฤติกรรมที่เรียกว่า สิกขาบท 227 ข้อ เหมือนกันหมดโดยเสมอภาคกัน ไม่มีใครเหลื่อมล้ำต่ำสูงต่างกัน จึงไม่มีชนชั้นวรรณะในหมู่พุทธสาวก พุทธสาวกทุกรูปมีฐานะเท่าเทียมเสมอ

ภาคเหมือนกันหมด เป็นวิธีการปกครองสงฆ์ที่ชาญฉลาดของพระพุทธองค์ในการควบคุมหรือจัดปัญหาทางสังคมในเรื่องการถือขึ้นวรรณะ ประเด็นที่ 2 ที่เกี่ยวกับมูลเหตุและการปฏิบัติตนในการบรรลุนิพพานของพุทธสาวกจากการศึกษาวิจัยพบว่า ในสังคมอินเดียถือว่าการออกบวชเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตในการที่จะแสวงหาโมกขธรรม การออกบวชถือเป็นเรื่องธรรมดา เพราะสังคมถูกกำหนดกรอบของขั้นตอนการดำเนินชีวิตไว้ 4 ขั้นตอน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว หากผู้ใดต้องการหลุดพ้นจากภาระหน้าที่ที่ถูกมอบหมายหรือถูกกำหนดโดยสังคมจารีตประเพณีและวัฒนธรรมก็ต้องแสวงหาความสุขสงบโดยการออกบวชและศึกษาศิลปวิทยาอยู่ในสำนักที่บรรพบุรุษหรือตนเองเลื่อมใสศรัทธาแล้วบำเพ็ญเพียรภาวนา ช่วยถ่ายทอดความรู้ของครูอาจารย์ต่อไปหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับจริตหรือวิสัยทัศน์ของแต่ละคน ประเด็นที่ 3 ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตนหลังการบรรลุนิพพานของพุทธสาวกพบว่า หลังจากบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว พุทธสาวกทั้งหลายต่างก็ประพฤติปฏิบัติตามปฏิบัติที่ตนเองถนัด การช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือโดยการปลีกวิเวกไปตามสถานที่ที่ตนเองปรารถนาตามลำพังบ้าง เทียวจาริกไปตามสถานที่ต่างๆ กับพระภิกษุบริวารบ้าง ตามเสด็จพระพุทธองค์เพื่อรับสนองงานที่ตนเองมีความสามารถบ้าง ปฏิบัติตามหลักธรรมที่ตนเองยึดถือและถือปฏิบัติเป็นวัตรบ้าง

7. ข้อเสนอแนะ

7.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

7.1.1 ควรศึกษารูปแบบกิจกรรมที่มีจุดประสงค์ของการเผยแผ่ที่มีแตกต่างกัน เพื่อให้สามารถประมวลผลถึงการเผยแผ่ธรรมะเชิงรุกที่สามารถอ้างอิงได้ โดยควรนิมนต์พระสงฆ์ที่ประชาชนเคารพนับถือและมีชื่อเสียงในการแสดงพระธรรมเทศนาให้มาแสดงพระธรรมเทศนาโดยใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเพื่อเป็นการดึงดูด และสอดคล้องตรงตามความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่สนใจเข้าร่วมโครงการ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้เข้าร่วม โดยติดตามพฤติกรรม การดำรงชีวิตของกลุ่มพุทธศาสนิกชนและนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง

7.2 ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ปฏิบัติ

7.2.1 การเทศนาในสังคมปัจจุบันนี้ จากการศึกษาแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในพื้นที่ทำให้ทราบในเรื่องของการรักษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธศาสนา ทำให้ทราบรูปแบบของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน การที่จะรักษาศรัทธาของประชาชนให้มีความมั่นคงกับประชาชนทุกช่วงอายุในพื้นที่อำเภอไชยวานได้นั้น นอกจากการรักษาประเพณีฮีตสิบสองที่มีงานบุญเป็นประจำทุกๆ เดือนแล้วเพื่อที่จะเป็นการสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นภายในชุมชนเป็นการรักษาจริยธรรม จิตอาสาของประชาชนให้เกิดขึ้นภายในชุมชนแล้ว การที่วัดใช้สื่อออนไลน์ในการนำเสนอข้อมูลทางพระพุทธศาสนาที่เป็นรูปแบบของการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า การนำเสนอข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือ มีแหล่งอ้างอิงข้อมูลหลักธรรมคือ พระไตรปิฎก เพราะทุกวันนี้ ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูลทางพระพุทธศาสนาที่มีความหลากหลาย การสร้างฐานข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือที่นำเสนอของสื่อทางวัดนั้นจะเป็นการการสร้างสื่อมวลชนเพื่อสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นเพื่อเป็นการสร้างศรัทธา การสร้างความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อที่ประชาชนจะใช้หลักธรรมที่มีความถูกต้องในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข

7.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

7.3.1 ควรเปรียบเทียบรูปแบบและวิธีการสื่อสารการเทศนาของพระสงฆ์ในอดีตเพื่อการพัฒนาการเทศน์ในปัจจุบัน

7.3.2 ควรมีการออกแบบสำรวจเพื่อทำการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในยุคปัจจุบันโดยผ่านสื่อออนไลน์ เพื่อที่จะเป็นการพัฒนาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างตรงจุดมากขึ้น

7.3.3 ควรศึกษาเรื่องอิทธิพลของสื่อที่มีผลต่อการเผยแผ่ในปัจจุบัน

7.3.4 ควรศึกษาเรื่องนักเผยแผ่กับการเลือกใช้สื่อที่เหมาะสมกับยุคปัจจุบัน

8. บรรณานุกรม

พระครูโกวิทสุตตากรณ (สมดี โกวิท). (2565). **การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์กับการเผยแผ่คริสต์ศาสนาของบาทหลวงเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ในจังหวัดหนองบัวลำภู**. คุษภูมินิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระประยูร อาจิณฺณธมโม (รุ่งเรือง). (2565). **บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสาวกในพระสูตรตันตปิฎก**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2550). **รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด.

พระพิรพงษ์ พิรสกโก (ศรีฟ้า). (2560). **ศึกษารูปแบบและวิธีการประชาสัมพันธ์ของยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2540). **พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก**. กรุงเทพฯ : เพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด.

Archan Vinai Ussivakul. (1996). **An Introduction to Buddhist Meditation for Result**. Bangkok : Tipayawisuit Partnership Ltd.